

Таким образом, в результате проведенного анализа установлено, что основа *компромисс-* обладает большим деривационным потенциалом и более активно вступает в словообразовательные связи в сравнении с основой *консенсус-*; производные с основой *компромисс-* имеют разветвленную систему значений и активно функционируют в текстах институционального дискурса. Это свидетельствует о том, что слово утратило ярлык политического термина, его концептуальное содержание содержит такой когнитивный сценарий, интенцией которого является предупреждение конфликта, что является характерным для современных социальных отношений. Лексема *компромисс* – в сравнении с лексемой *консенсус* – обладает большей коммуникативной ценностью для носителей русского языка.

Анализ внутренней и внешней валентности, деривационных особенностей политических иноязычных слов показал, что семантико-категориальный объем понятий репрезентирован широкой формантной системой, т.е. функционально востребованы те форманты, которые достаточно полно дифференцируют фрагменты политического мира.

Література

- Бакеркина В.В. Краткий словарь политического языка: Более 2 тыс. терминов и терминологических сочетаний / Бакеркина В.В., Шестакова Л.Л. – М.: ACT; Астрель; Русские словари, 2002. – 288 с.
- Загоровская О.В., Есмаеел С.А. Об иноязычных заимствованиях в политической лексике русского языка // Вестник ВГУ: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008. – №3. – С. 74–82.
- Земская Е.А. Активные процессы современного словоизводства // Русский язык в конце XX столетия (1985–1995). – 2-е изд. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 480 с. – С. 90–140.
- Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія / Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. – К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2008. – 336 с.
- Клименко Н.Ф. Словообразовательные средства интеллектуализации современного украинского языка // Междунар. научный симпозиум «Славянские языки и культуры в современном мире»: Труды и материалы. – М.: МАКС Пресс, 2009. – С.109–110.
- Крысин Л.П. Русское слово, свое и чужое: исследования по современному русскому языку и социолингвистике. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 888 с.
- Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка: монография / Кудрявцева Л.А. – 2-е изд., испр. – К.: ИПЦ «Киевский университет», 2004. – 208 с.

Ivana Bozděchová
(Karlova univerzita, Praha, Česká republika)

ONOMAZIOLOGIE, SLOVOTVORBA A JAZYKOVÝ OBRAZ SVĚTA

Úvod

Studium složitých vztahů mezi jazykem a myšlením nutně vyžaduje interdisciplinární přístup, a tak se jimi zabývá řada (humanitních i přírodních) vědeckých disciplín, mezi nimi velmi podstatně lingvistika a vědy kognitivní. V tomto příspěvku se pokusíme naznačit některé základní principy, souvislosti a rozdíly mezi přístupy lingvistiky tradiční (strukturální nebo strukturo-funkční) a kognitivní. Vzhledem k tomu, že pro ujasnění uvedených vztahů má obecnější teoretickou platnost předešlým onomaziologie, zaměříme se na nominační procesy z hlediska kategorizace objektivní reality a její obsahové strukturace v onomaziologických a slovotvorných strukturách. Jako ilustrační materiál k tomu využijeme výběr českých názvů pro pojem NEMOC¹.

Konceptualizace obsahu a onomaziologické kategorie

Přirozený lidský jazyk a lidská mysl (zahrnující procesy jako vnímání, myšlení, řeč, tedy tzv. kognice) představují neoddělitelně propojené jevy. Pojem jazyk je zahrnut v pojmu kognice, lidská jazyková kapacita představuje její specifickou část (viz např. Schwarzová, 2009, s. 31: «Kognice představuje soubor všech duševních struktur a procesů a zahrnuje celek aktivit lidského poznávání.»). Vnější svět je mentálně reprezentován kognitivními strukturami uloženými v paměti; jejich manifestací v jazyce se zabývá kognitivní lingvistika, v centru jejího zájmu tak stojí zkoumání interakce mezi reprezentací a zpracováním jazykových znalostí, tj. jak jsou tyto znalosti organizovány a reprezentovány v paměti (tamtéž).

Za základní jednotky naší (strukturně uspořádané) kognice se zpravidla považují pojmy extrahující pouze společné rysy exemplářů objektu²; společným ukládáním těchto rysů vznikají kategorie. Mezi pojmové vztahy v paměti vytvářejí kognitivní struktury, které reprezentují souvislosti v dané oblasti reality.³ V kognitivní lingvistice se k popisu těchto struktur používá pojem schémat (Bartlett, 1932, viz Schwarzová, 2009, aj.) jako komplexních organizačních jednotek představujících základ pro všechny pojmové procesy (i vnímání a zpracování jazyka jsou procesy řízené těmito schématy). V rámci komplexních mentálních schémat jsou tedy ukládány také všechny informace o slovech určitého jazyka (tvoří tzv. mentální lexikon jako součást naší dlouhodobé paměti), tzn. že systém pojmových znalostí je v úzké interakci se sémantickou komponentou systému

¹ Pro názorné odlišení jevů jazyka a nejazyka se u nich přidržujeme typografického úzu běžného v lingvistických pracích (viz např. Vaňková – Nebeská a kol., 2005) a píšeme: slova a kolokace kurzivou a pojmy VERZÁLKAMI.

² Srov. Schwarzová, 2009, s. 72: pojmy = jednotky mentální organizace s funkcí ukládat znalosti o světě.

³ «Typ pojmového systému, kterým disponujeme, je produktem toho druhu bytosť, jimž jsme, a toho způsobu, jakým vstupujeme do interakce se svým fyzickým a kulturním prostředím.» (Lakoff – Johnson, 2002, s. 135)

znalostí jazykových (Schwarzová, 2009, s. 85). Souvislost schématu s významem ostatně vystihuje jedna za základních tezí kognitivní lingvistiky: vše v jazyce nese význam (viz Janda, 2004).

V české tradici (viz např. Vaňková – Nebeská a kol., 2005) stojí sémantická dimenze znaku (vztah jazyka ke světu, realizovaný přes lidskou mysl a kulturu jazykového společenství) v pozadí. Dosud převládající strukturalistické pojetí a výklad významu (viz např. Filipc – Čermák, 1985, s. 66) se zakládá na hierarchické struktuře sémů. Kognitivismus naopak chápe význam celostně (přiznává mu komplexní, «gestalt» povahu), jako prototypový způsob pojetí předmětu v lidské mysli. Proto je v centru pozornosti dimenze sémantická, přičemž se zdůrazňuje její neoddělitelnost od dimenze pragmatické. Strukturalistické a kognitivistické pojetí významu jsou tak navzájem komplementární. V této souvislosti připomeňme pojem jazykového obrazu světa (viz např. Vaňková – Nebeská a kol., 2005): používá se zhruba od poloviny 80. let zejména v polské lingvistice (R. Grzegorczykowa). V centru «celostního» paradigmatu (Chlebda) je člověk hledající místo ve světě a obracející se k druhému jako členu jistého kulturně-komunikačního společenství, jazykový obraz světa vyznačuje roviny jejich možného dorozumění a porozumění, hranice prostoru společné konceptualizace.⁴

Jak se tedy strukturalistické a kognitivistické pojetí významu uplatňuje při slovotvorných výzkumech? Oba přístupy nevyhnuteLNě vycházejí z konceptualizace a z kategorizacemihojazykové reality skonceptualizací spojené. Podle strukturalistického (objektivistického) názoru jsou kategorie definovány na základě teorie množin, «tou množinou vlastností entit v dané kategorii, které jsou těmto entitám vlastní, inherentní» (Lakoff – Johnson, 2002, s. 136). V kognitivním pojetí (tamtéž) je kategorizace primárně prostředkem, jak porozumět světu, a tak musí sloužit tomuto účelu s dostatečnou pružností (autoři připomínají prototypy jako základ kategorizace včí např. u Roschové, 1977).

Jednu ze základních, zakladatelských a důležitých strukturních (strukturně-funkčních) slovotvorných teorií nepochybňně představuje Dokulilova soustava onomaziologických kategorií, prokazatelně aplikovatelná a aplikovaná ve slovotvorných systémech řady jazyků, zejména slovanských. Pokusíme se ilustrovat, jak koresponduje s kognitivistickou teorií obecných kategorií základních («kategorie prvního stupně»: substance, vlastnosti, vztahy, události) a doplňujících («kategorie druhého stupně»: kvantita, čas, modalita, evaluace, exprese), jak je vymezuje např. Grzegorczykowa, 1996 (viz Vaňková – Nebeská a kol., 2005, s. 75).

Dokulil, 1962, založil svou teorii na analýze základních vztahů roviny jazykového pojmenování s cílem zakotvit typy slovotvorných struktur v poznání strukturních vztahů pojmu (v rovině myšlenkových obsahů). Především uvnitř gnozéologicko-

⁴ Lingvistická analýza způsobů zobrazení (interpretace) skutečnosti, ustálených v jazykových vyjádřeních, bývá označována různě: v polské literatuře jako *rekonstrukce jazykového obrazu světa* (Bartmiński, 1990; 2006), v americké jako *modelování konceptualizace světa ustálené v jazyce* (Lakoff, 1987, Langacker, 1978) a v ruské jako *interpretace naivního obrazu světa* (Apresjan, 1994). Blíže viz Waszakowa (v tisku).

logické (tj. kognitivní – pozn. IB) kategorie předmětnosti (substance) se zaměřil na hlavní onomaziologické kategorie, které vytvářejí pojmový půdorys kategorií slovotvorných (tj. jazykových v plném smyslu slova)⁵.

V základech Dokulilovy (v podstatě strukturně-funkční) teorie tak nacházíme některé rysy společné s kognitivní lingvistikou (gramatikou), počínaje «zkoušenostním» pohledem (připomenutým např. Danaherem, 2007, v kontrastu s «logickým» pohledem na jazykovou sémantiku v generativní gramatice). Dokulilovo utváření, strukturace obsahu (pojmu) jako základ jazykového pojmenování koresponduje v kognitivní gramatice s konstruováním (jako jejím základním konceptem a zároveň základním rysem lidské kognice), tj. s procesem, «kterým je daný stav uživatelem jazyka strukturován pro účely jazykového vyjádření» (Taylor, 2002, in: Danaher, 2007, s. 92). Dokulil přitom klade otázku, jak naše myšlení učleňuje rozmanité pojmy, aby je mohlo jazykově vyjádřit. Vychází z toho, že ke konstituování pojmových kategorií vede znalost a užívání pojmenovací struktury (českého) jazyka, tedy struktury dané jazykovou empirii. Z hlediska poznání a empirie mimojazykové reality Dokulil u pojmenovacího aktu předpokládá, že je zobecněný odraz skutečnosti ve vědomí nejprve zpracován, učleněn a zařazen (v souladu s pojmenovacími způsoby daného jazyka). – Obdobně je v kognitivním rámci jazyk součástí poznávání a poznání, podílí se na tom, jak světu rozumíme, jak ho kategorizujeme a jak jeho obraz předáváme dál (viz Vaňková – Nebeská a kol., 2005). Schematicky kategorizujeme prostřednictvím prototypů, které se stávají centrálními členy konceptuálních sítí, s nimiž společně reprezentují kognitivní konstrukce, odrážející subjektivní uvažování o světě. S tímto kognitivním principem lze dát do souvislosti Dokulilovo zjištění (a ilustraci, viz Dokulil, 1962), že touž skutečnost můžeme uchopit v různých onomaziologických aspektech (a to především u předmětů, jejichž funkce jsou v praktické lidské činnosti rozmanité). Tím vlastně Dokulil v pojmenovacím procesu (a v jazykovém pojmenování jako jeho výsledku) zohledňuje (nebo do nich zahrnuje) aspekty interpretace a (subjektivního) hodnocení (klíčové a charakteristické pro kognitivní lingvistiku), ačkoliv je explicitně nezmiňuje. Potvrzuje to mj. autorův pojem komplexních onomaziologických kategorií (jdoucí napříč základními kategoriemi a vymezených jednotou specifické onomaziologické báze a specifického onomaziologického vztahu, viz Dokulil, 1962, s. 41) odpovídajících v kognitivním přístupu existenci plynulých přechodů mezi kategoriemi (jako podstatné vlastnosti jazyka) zdůvodňujících uplatňování interpretativního hlediska v kognitivismu. Jako jednu základní z komplexních onomaziologických kategorií autor uvádí kategorii místa (v pojmenování se prostupující s kategoriemi děje, vlastnosti, předmětného vztahu i určení příznaku), přičemž uvažování právě o prostoru hráje ústřední roli v kognitivní lingvistice. I tato skutečnost tak v neposlední řadě dokumentuje souvislosti mezi oběma porovnávanými lingvistickými přístupy.

⁵ Viz Dokulilovo vymezení onomaziologických kategorií: «Typy tohoto utváření, strukturace obsahu (pojmu) vzhledem k jeho vyjádření v daném jazyce nazýváme v této práci onomaziologickými kategoriemi, tj. základními pojmovými strukturami tvořícími v daném jazyce základ pojmenování.» (tamtéž, s. 29).

Kategorizace, prototyp a pojmenování NEMOCI

Jak je v jazyce modelován pojem/prototyp NEMOCI⁶? Nemoc je těsně spjata s elementárními a nejstaršími zkušenostmi člověka se světem, a tak existují její stereotypy historicky (vývojově) ukotvené; nemoc tak především bývá modelována prostřednictvím prototypového vztahu k tělu (tělesnosti) a duši, zdraví, energii (slabý, nemohoucí), vzhledu (barva, bledost), fyzickým i duševním pocitům a prožitkům (strach, obavy, víra, naděje).

Základ kategorizace zpravidla vytváří obraz NEMOCI jako stavu pro člověka nebezpečného, jej ohrožujícího, stavu, který mu neprospívá, naopak mu škodí, ubližuje mu či ho dokonce zabíjí. NEMOC má své příčiny, něco ji způsobuje, vyvolává, a to se stává častým motivem jejího pojmenování. Jazykový obraz NEMOCI především zahrnuje opozici ZDRAVÝ x NEMOCNÝ, jazyk interpretuje NEMOC v souvislosti s pojmy jako ZDRAVÍ, ZDRAVOTNÍ STAV (UZDRAVENÍ), LÉČBA (LÉK), BOLEST, PORUCHA (zdraví), NEROVNOVÁHA, NEMOHUCNOST, SLABOST, OMEZENÍ (pohybu, aktivit fyzických, mentálních, včetně komunikačních), ČAS, OBDOBÍ (výskytu, trvání), BARVA (těla a jeho částí), OBRANYSCHOPNOST, NÁKAZA, UTRPENÍ, STRÁDÁNÍ, STÁŘÍ, ŽIVOT, OHROŽENÍ, NEBEZPEČÍ, SMRT aj.

Z jednodušenou analýzou pojmu vybraných českých názvů nemoci⁷ se pokusíme naznačit, jak se jednak pružně pojatá kognitivistická kategorizace (viz výše) částečně a v nejobecnější rovině kryje se (strukturalistickými) onomaziologickými kategoriemi a jak je jednak přesahuje či doplňuje. Využili jsme uvedené kategorizace Grzegorczykovej a vzhledem k obsahové (pojmové) specifickosti názvů nemocí jsme ji mnohde – byť jen náznakově – doplnili. Výčet dílčích kategorií u jednotlivých názvů tedy zdaleka není úplný, jde především o ilustraci metodologické rozdílnosti jejich onomaziologického (strukturalistického) a kognitivního popisu. Vzhledem k rozsahu a zaměření příspěvku vědomě nevyužíváme diskurzu, ačkoliv užívání jazykových pojmenování v kontextu spoluutváří pojmy (viz také pragmatické významy, konotace slov apod.).

NEMOCI jsou v češtině konceptualizovány jako (abstraktní) substance s vlastnostmi a vztahy specifickými pro jednotlivá onemocnění. V sémantické struktuře pojmenování NEMOCÍ se reflekují základní kategorie substance pojaté jako vlastnost (*horečka, zimnice*), výsledek (*opar, zlomenina, omrzliny, zákal, podlitiny, srdeční zástava, zubní kaz*), proces nebo stav (*krvácení, respirační selhání*), vztah lokace či přináležitosti (*příušnice, glossitida*), vztah příčiny (*angína z námahy*). V (relačních, binárních) onomaziologických strukturách se vzhledem k (substanční) onomaziologické bázi tyto pojmové (kognitivní) kategorie (kategorie 1. stupně podle Grzegorczykovej, 1996) uplatňují jako (jednoduchý) onomaziologický příznak, příp. motiv, s příslušným kategoriálním slovnědruhovým významem. Viz např. *žloutenka – žlutý*: kategorie substance blíže vymezena kategorií vlastnosti (příznaku), podstatou pojmenovacího

⁶ Pro zjednodušení vztahujeme NEMOC pouze k člověku, ačkoliv postihuje také rostliny a živočichy, srov. např. vymezení v IES, 1982, II. (j–pri), s. 651: *nemoc*, choroba, *morbus* – souhrn reakcí organismu (rostlin, živočichů a člověka) na poruchu rovnováhy mezi organismem a prostředím.

⁷ Jména nemocí byla excerptována z přehledu v publikaci Hrubantová – Weberová – Hořká, 1998. České názvy nemocí jsou tam uvedeny podle české verze Mezinárodní statistické klasifikace nemoci (její desáté revize z roku 1992).

procesu je mutace. Většina pojmu NEMOCÍ se profiluje na základě více kategorií základních i doplňujících (u Grzegorczykovej kategorie 2. stupně), k nimž patří zejména 1) kvantita – míra (vysoký nebo nízký stupeň tělesné teploty: *horečka, popálenina, zimnice, úplnost: rozpolení bérce, otrava*), intenzita (*epidemická skvrnivka, zápal plic*), velikost (*zbytnění dásně, zvětšení alveolárního hřebene, rozšíření průdušek*), frekvence (*poruchy vedení srdečních vzruchů*), 2) čas – např. relace dříve – nyní (*zlomenina, čerstvé přetržení menisku, vybočení nosní přepážky, zbytnění dásně, vroubkování jazyka, krevní podlitiny, zesilující se angína pectoris, stěhovavá glossitida*), počátek (*začátek ischemického záchvatu*), 3) modalita – nutnost (*léková závislost*), nemožnost či neschopnost (*chlopenní nedomykavost*), neurčitost (*popálenina neurčitého stupně*), (ne)jistota (*nestabilní angína pectoris, angína s prokázaným spasmem*), 4) evaluace (vzhled, deformace: *skvrnivka, opar, krevní podlitiny, vybočení nosní přepážky*, dysfunkce: *chlopenní nedomykavost, plicní kolaps, zvápenatění plic, respirační selhání*, obtížnost: *zlomenina, přetržení menisku, zápal plic, nebezpečí: virový zánět mozku, omrzliny s nekrózou tkáně, žaludeční krvácení, cévní příhoda mozková*) a exprese (bolestitost: *opar, popáleniny, rozdcrcení bérce, příušnice, nepříjemné emoce: horečka, zbytnění dásně, krevní podlitiny, vlastní zavinění: léková závislost, angína z námahy*) apod. Onomaziologická struktura těchto pojmenování proto zpravidla mívala složený onomaziologický příznak, viz např. *virový zánět mozku* (kognitivní kategorie: substance jako výsledek, vztah přináležitosti/subjekt, vlastnost – kvalita, onomaziologický příznak: *zanítit, mozek, virus*), *omrzliny s nekrózou tkáně* (kognitivní kategorie: substance jako výsledek, vztah průvodní jev, stav – objekt, onomaziologický příznak: *(o)mrznot, nekróza, tkář*), *zvětšení alveolárního hřebene* (kognitivní kategorie: substance jako výsledek, vztah objekt, kvalita/vztah – přináležitost, onomaziologický příznak: *zvětšit/velký, hřeben, alveola*), *cévní příhoda mozková* (kognitivní kategorie: substance jako událost – proces/stav, kvalita/vztah – objekt, kvalita/vztah – přináležitost, onomaziologický příznak: *přihodit se, céva, mozek*), *poruchy vedení srdečních vzruchů* (kognitivní kategorie: substance jako událost – proces/stav, kvalita/vztah – objekt, kvalita/vztah – objekt, kvalita/vztah – přináležitost, onomaziologický příznak: *porouchat se, vést, srdce, (vz)rušit*) apod.⁸

Obdobné typy pojmových (kognitivních) kategorií (1. i 2. stupně, viz výše) a obdobné pojmové struktury lze zaznamenat i u (slovotvorně) nemotivovaných, příp. obrazných (metaforických) názvů⁹ pro NEMOC, viz např. 1) kvantita – míra, vysoký stupeň (tělesné) teploty, horkost: *malárie, chřipka*; intenzita, rozměr: *hemeroidy, mor, sněť (anthrax), malárie*; 2) evaluace – (vnější) vzhled: *neštovice, puchýř, kýla, růže*; dysfunkce: *rýma, chřipka, astma, infarkt*; 3) exprese – bolestivost: *hemeroidy, tenisový loket, únava: chřipka; námaha, obtíž: kýla, astma*; nepříjemné emoce: *rýma, hemeroidy, uplavice*; předzvěst nebezpečí: *syndrom* apod.

⁸ Viz bliže v Příloze tabulkou názvů nemocí s naznačením některých hlavních či relevantních pojmových (kognitivních) kategorií v nich realizovaných; zejména kategorie 2. stupně týkající se modality či evaluace mohou být u mnohých vnímány odlišně a různě.

⁹ Názvy (synchronně) nemotivované jsou nejen prvotní, neutvořené (značkové), ale také etymologicky motivované, jejichž původní motivace vývojem zanikla, podobně jako při lexikalizaci obrazných názvů. – O českých obrazných názvech nemocí viz bliže Bozděchová, 2006.

Závěr

Jak jsme se pomocí stručného srovnání a zhodnocení některých pojmu, principů a postupů strukturálně-funkčních a kognitivních lingvistických teorií pokusili dokumentovat, studium onomaziologických a na nich založených slovotvorných struktur (včetně konkrétní volby pro dané pojmenovávané předměty či obsahy a jejich využití v komunikaci) může sloužit poznávání a odhalování kognitivních procesů. Kognitivní procesy tvořící základ slovotvorných procesů představují typ verbalizace našeho vědomí. Protože systém pojmových znalostí úzce souvisí se sémantikou jazykových znalostí, důsledná analýza slovotvorné stavby slov a motivačních vztahů, které mezi nimi existují, založená právě na principech kognitivní lingvistiky umožnuje a napomáhá sledovat, jak vzniká význam a na jakých pojmech je založen. Kognitivní pohled připouštějící pružné pojatou kategorizaci tak u názvů (slovotvorně) motivovaných i nemotivovaných (etymologicky ne/motivovaných a obrazných) dokládá platnost Dokulilovy teorie onomaziologických kategorií včetně její (obdobně) nemožnosti podat úplný výčet speciálních onomaziologických kategorií («protože netvoří vyhraněné a navzájem neprostupné jednotky, nýbrž se rozmanitým způsobem překrývají a prostupují», Dokulil 1962, s. 39).

Jako ilustraci souvislostí konceptualizace mimojazykové reality s kognitivním přístupem ve slovotvorbě jsme využili některé onomaziologické struktury reprezentující pojem NEMOC v námi vybraných názvech. Tyto struktury dokládají konceptualizaci nemoci v českém jazykovém obrazu světa v úzké souvislosti s konceptualizací tělesnosti, pocitů a prožitků fyzických i duševních; na konceptualizaci NEMOCI se jako rysy podílí např. slabost, porucha, reakce (obrana) organismu, v jazykových vyjádřeních bývá ukotvena reflexe nemožnosti, zábrany, obtížnosti, utrpení, strádání apod. Pomocí kognitivní analýzy se podařilo najít shodné pojmové kategorie pro názvy nemoci s onomaziologickou strukturou i bez ní, což dokládá Dokulilovo vymezení onomaziologických kategorií – ve smyslu možné realizace pojmových struktur (obdobně realizovaných nejen v motivovaných pojmenování, ale právě také v názvech nemotivovaných nebo i ve výpovědi) a s vědomím napětí mezi onomaziologickými a gnozeologickými (kognitivními) strukturami a zániku onomaziologické struktury při lexikalizaci původně (etymologicky) motivovaných či obrazných pojmenování.¹⁰

Literatura

- Bozděchová, I.: Morbus professionalis (K motivovanosti českých názvů nemocí). *Naše řeč* 89, 2006, s. 113–122.
- Danaher, D. S.: Úvod do kognitivní gramatiky. In: Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II. FF UK, Praha 2007, s. 89–103.
- Dokulil, M.: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování. Academia, Praha 1962, s. 29–49.

¹⁰Text vznikl v rámci grantového projektu VZ MSM 0021620825 «Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor».

- Dokulil, M. – Kuchař, J.: Vztah jazyka a myšlení v struktuře pojmenování. In: Problémy marxistické jazykovědy. Praha 1962, s. 235–247.
- Filipec, J. – Čermák, F.: Česká lexikologie. Academia, Praha 1985.
- Hrubantová, L. – Weberová, B. – Hořká, M.: Jenom kostra. O zdraví a nemoci česky a anglicky. Karolinum, Praha 1998.
- Ilustrovaný encyklopedický slovník. Academia, Praha 1982.
- Janda, L.: Kognitivní lingvistika. In: Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I. FF UK, Praha 2004, s. 9–58.
- Kuchař, J.: Základní rysy struktur pojmenování. Slovo a slovesnost 24, 1963, s. 105–114.
- Lakoff, G. – Johnson, M.: Metafory, kterými žijeme. Host, Brno 2002. (Metaphors We Live by. The University of Chicago Press, Chicago – London 1980)
- Schwarzová, M.: Úvod do kognitivní lingvistiky. Dauphin, Praha 2009. (Einführung in die Kognitive Linguistik, 2. Auflage. Francke Verlag, Tübingen – Basel 1996)
- Váhala, F.: Názvy nemocí. In: Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen. Academia, Praha 1967, s. 670–672.
- Vaňková, I. – Nebeská, I. a kol.: Co na srdeci, to na jazyku. Karolinum, Praha 2005.
- Waszakowa, K.: Perspektivy srovnávacích výzkumů v oblasti lexikální sémantiky ve světle kognitivnějazykovědných teorií. (v tisku)

Příloha

ONOM. BÁZE SUBSTANCE	ONOM. PŘÍZNAK	KATEGORIE 1. STUPNĚ	KATEGORIE 2. STUPNĚ
	SUBSTANTIVUM		
<i>kopřívka</i>	<i>kopřiva</i>	substance vztah – podobnost	kvantita, intenzita evaluace: nehezký exprese: nepříjemný
<i>epidemická skvrnivka</i>	<i>1. skvrna 2. epidemický (epidemie)</i>	substance – tvar vlastnost – kvalita	kvantita, intenzita, velikost evaluace: nehezký exprese: nepříjemný, nebezpečný (nakažlivý)
	ADJEKTIVUM		
<i>horečka</i>	<i>horký</i>	substance vlastnost – kvalita	kvantita, vysoký stupeň (tělesné teploty) evaluace: špatný, exprese: nepříjemný, horkost
<i>žlutá zimnice</i>	<i>1. zimní (zima), 2. žlutý</i>	substance vlastnost – kvalita, barva	kvantita, nízký stupeň (tělesné teploty) evaluace: špatný, exprese: nepříjemný, chlad
<i>léková závislost</i>	<i>závislý na léku</i>	substance vlastnost – sklon k stavu	modalita – nutnost evaluace: špatný exprese: pasivita, bezmoc
<i>chlopení nedomykovost</i>	<i>(ne)domykat chlopeň</i>	substance vlastnost – náchylnost k ději, vztah – agens	modalita – (ne)schopnost, (ne)možnost evaluace: dysfunkce
	VERBUM (kauzativum)		
<i>opar</i>	<i>oparit</i>	substance – výsledek	kvantita: míra, intenzita evaluace: nehezký exprese: bolestivost, horkost
<i>virový zánět mozku</i>	<i>1. zanítit mozek 2. virus</i>	substance – výsledek, vztah – poloha/agens vlastnost – kvalita	čas: počátek evaluace: nebezpečí exprese: horkost

<i>zlomenina</i>	<i>zlomit</i>	substance – výsledek	čas: relace dříve – nyní	evaluace: obtíž exprese: bolestivost
<i>čerstvé přetržení menisku</i>	<i>1. přetrhnout meniskus 2. čerstvý</i>	substance – výsledek vztah – objekt vlastnost – kvalita	čas: relace dříve – nyní	evaluace: obtíž exprese: bolestivost
<i>vybačení nosní přepážky</i>	<i>1. vybočit přepážku 2. nos</i>	substance – výsledek vztah – poloha/objekt	čas: relace dříve – nyní	evaluace: deformace tvaru exprese: nepříjemný
<i>rozdcení bérce</i>	<i>rozdrtit bérce</i>	substance – výsledek vztah – objekt	kvantita: míra, úplnost	evaluace: obtíž, dysfunkce exprese: bolestivost
<i>popálenina neurčeného stupně</i>	<i>1. popálit 2. neurčit, stupeň</i>	substance – výsledek vlastnost – teplota	kvantita: vysoká míra (teploty), rozsah modalita: neurčitost	evaluace: nehezký, exprese: bolestivost, horkost
<i>omrzliny s nekrózou tkáně</i>	<i>1. (o)mrznoti 2. nekróza (odumření) tkáně</i>	substance – výsledek vlastnost – teplota vztah – průvodní jev (stav – objekt)	kvantita: malá míra (teploty)	evaluace: obtíž, dysfunkce exprese: bolestivost
<i>otrava léky</i>	<i>otravit (léky)</i>	substance – výsledek, vztah – kauzace	čas: konec	evaluace: špatný
	VERBUM (inchoativum)			
<i>zvápenatění plic</i>	<i>(stát se) vápennatý (plice)</i>	substance – výsledek vztah – subjekt vlastnost – kvalita	kvantita: míra čas: relace dříve – nyní	evaluace: dysfunkce
<i>zbytnění dásně</i>	<i>zbytnět (dásně)</i>	substance – výsledek vztah – subjekt vlastnost – kvalita	kvantita: velikost čas: relace dříve – nyní	evaluace: dysfunkce exprese: nepříjemný
<i>zvětšení alveolárního hřebene</i>	<i>1. (stát se) velký (hřeben) 2. alveola</i>	substance – výsledek vztah – subjekt vlastnost – přináležitost	kvantita: velikost čas: relace dříve – nyní	evaluace: dysfunkce
<i>vroubkování jazyka</i>	<i>(stát se) vroubkovaný/vroubek (jazyk)</i>	substance – výsledek vztah – subjekt vlastnost – kvalita	kvantita: velikost čas: relace dříve – nyní	exprese: nepříjemný
<i>krevní podlitiny</i>	<i>podlit se (krev)</i>	substance – výsledek vztah – subjekt vlastnost – barva	kvantita: rozsah, intenzita čas: relace dříve – nyní	evaluace: nehezký exprese: nepříjemný, bolestivost
<i>šedý zákal</i>	<i>1. zakalit se 2. šedý/é</i>	substance – výsledek vlastnost – kvalita (barva)	kvantita: intenzita	evaluace: dysfunkce exprese: nepříjemný
<i>zápal plic</i>	<i>zapálit (se, plíce)</i>	substance – výsledek vztah – subjekt vlastnost – teplota	kvantita: intenzita, vysoká míra (teploty)	evaluace: zátěž, obtíž (při dýchání) exprese: nepříjemný
<i>plicní kolaps</i>	<i>(z)kolabovat (plice)</i>	substance – výsledek vztah – subjekt	kvantita: intenzita čas: konec	evaluace: dysfunkce
<i>rozšíření průdušek</i>	<i>rozšířit (se, průdušky/dýchat)</i>	substance – výsledek vztah – subjekt vlastnost – velikost	kvantita: rozměr	evaluace: nežádoucí, obtíž
	VERBUM (průběh děje)			
<i>žaludeční krvácení</i>	<i>1. krvájet 2. žaludek</i>	substance – událost, proces/stav vztah – lokace	čas: nyní kvantita: úbytek	evaluace: špatný exprese: nebezpečí

<i>respirační setříhaní</i>	<i>setříhat (respirace)</i>	substance – událost, proces/stav vztah – subjekt	čas	evaluace: dysfunkce exprese: nebezpečí
<i>poruchy vedení srdečních vzruchů</i>	<i>1. porouchat se (vedení) 2. srdce, vzrušit</i>	substance – událost, proces/stav vztah – objekt vztah – přináležitost	čas kvantita: frekvence	evaluace: (částečná) dysfunkce exprese: nepříjemný
<i>černvová pohlada mozková</i>	<i>1. přihodit se 2. cévy 3. mozek</i>	substance – událost, proces/stav vlastnost – přináležitost	čas: relace dříve – nyní	evaluace: (částečná) dysfunkce exprese: nebezpečí
	VERBUM (fáze děje)			
<i>začátek ischemického záchvatu</i>	<i>1. začít 2. ischemie (nedokrvnost) zachvátit</i>	substance – událost, pohyb/stav vztah – objekt vlastnost – kvalita	čas: počátek	evaluace: špatný exprese: předzvěst nebezpečí
<i>zesilující se angina pectoris</i>	<i>1. zesilit (silný) 2. pectus (hrud')</i>	substance – událost, proces vlastnost – přináležitost	kvantita: zvyšující se míra čas: relace dříve – nyní	evaluace: špatný
<i>nově vzniklá angina pectoris</i>	<i>1. vzniknout 2. nový 3. pectus (hrud')</i>	substance – událost, proces/pohyb vlastnost – přináležitost	čas: počátek	evaluace: špatný exprese: nebezpečí
<i>zhovený infarkt myokardu</i>	<i>1. hojit (se, infarkt) 2. myokard</i>	substance vlastnost – kvalita	čas: konec	evaluace: dobrý exprese: úleva
	ADVERBIALE LOCI			
<i>příušnice</i>	<i>pří uchu/uších</i>	substance – vztah lokace	kvantita: intenzita	evaluace: špatný exprese: bolestivost
<i>stěhovavá glossitida</i>	<i>1. glossa (jazyk) 2. stěhovat se</i>	substance – vztah lokace vztah – subjekt	čas: relace dříve – později	evaluace: špatný exprese: bolestivost
<i>angína s prokázaným spasmem</i>	<i>1. prokázat 2. spasmus (křeč)</i>	substance – vztah průvodní jev, vlastnost – kvalita	modalita: jistota	evaluace: doprovodná komplikace exprese: bolestivost
<i>angína z námahy</i>	<i>namáhat se (angína)</i>	substance – vztah příčina	kvantita: nadměrná velikost	evaluace: přetížení exprese: vlastní vina

Віктор М. Бріцін
(Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ)

КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ В КАТЕГОРІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ГРАМАТИЦІ

Серед засад створення категорійно-функціональної граматики важлива роль належить включенню до неї когнітивного аспекту. Незважаючи на помітне місце когнітивної лінгвістики в світовому і вітчизняному мовознавстві, оцінки її місця в paradigmі сучасної лінгвістики неоднорідні, як неоднозначні й думки щодо концептів,